

УДК: 373.5.016:821.161.2.09

Паламар С. П.*

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто проблему змісту і методів формування теоретико-літературної компетенції учнів середніх класів з позицій компетентнісного підходу.

Ключові слова: компетентність, компетенції, читацька компетентність, теоретико-літературна компетенція, художній текст, теоретико-літературні поняття.

В умовах сучасної школи одним з важливих напрямів української освіти є гуманітарний, в якому визначальне місце займає література як мистецтво слова. Згідно з новою Концепцією літературної освіти належна увага має приділятися художнім закономірностям розвитку літератури, в основі яких лежить опанування теоретико-літературними знаннями. Між окремими теоретичними поняттями має існувати тісний зв'язок і наступність, що органічно пов'язано з відповідним рівнем знань, умінь і навичок учнів, тобто з ключовими компетенціями.

Поняття ключових компетентностей розроблено вітчизняними і зарубіжними вченими (Н.Бібік, В.Болотов, І. Гудзик, Д.Даніел, І.Єрмаков, І.Зимня, В.Кальней, Д.Равен та ін.). Вони розглядаються як комплекс способів діяльності, засвоєних в різних предметних областях на різних вікових етапах, що в кінцевому рахунку, на виході з основної школи, мають призвести до формування у дитини узагальнених способів діяльності, які можна застосувати в будь-якій діяльності, незалежно від предметної сфери. Ці узагальнені способи – компетентності – поділяються на більш конкретні – компетенції.

Ключові компетентності виявляються в готовності людини застосовувати засвоєні знання, навчальні вміння і навички, способи діяльності для вирішення практичних, пізнавальних, комунікативних завдань. Вони затребувані в різних видах людської діяльності і свідчать про якість освіти, а відтак втілені в чинній програмі з української літератури в таких напрямках:

- соціальні компетентності (активна участь у суспільному житті; здатність знайти, зберегти і розвинути себе як особистість; розвиток комунікативних якостей; здатність розв'язувати проблеми; формування світоглядних і загальнолюдських ціннісних орієнтирів);
- мотиваційні компетентності (розвиток творчих здібностей, здатності до навчання, самостійності мислення);
- функціональні компетентності: естетична, культурологічна, мовна, комунікативна (вміння оперувати набутими знаннями, сформованими навичками, використовувати їх у практичному житті) [8]. Однак серед названих компетентностей у програмі з української літератури не розрізнено предметні і надпредметні. Не виділено в програмі й читацької компетенції, головної, що має формуватися під час вивчення літератури в школі.

Предметна компетентність пов'язана зі специфічними для того чи іншого шкільного предмета вміннями і навичками. Відтак головним завданням літератури як шкільного предмета є формування читацької компетенції – «здатності до творчого читання, засвоєння художнього твору на особистісному рівні, вміння вступати в діалог «автор-читач», перейматися думками і почуттями героїв, відзначати і оцінювати переваги мови художніх творів; користуватися основними літературознавчими поняттями» [5, с.345]. Загалом читацька компетентність формується шляхом читання художніх творів, їхнього аналізу, відтворення елементів тексту, створення власних висловлювань тощо. Частиною читацької є теоретико-літературна компетенція учнів, яка формується в нерозривній єдності з нею.

* © Паламар С. П., 2012

Проблема формування в учнів основної школи предметних компетенцій з літератури досліджувалася Л. Сімаковою, В. Снегір'овою, основні ідеї якої втілено в розроблені ними підручники з інтегрованого курсу літератури (російська і світова) для шкіл з російською мовою навчання. Зокрема, В. Снегір'ова, проаналізувавши навчальні тексти з теорії літератури у підручниках для 5-6 класів, зазначає, що вони є найскладнішими для засвоєння учнями, оскільки розкривають предметно-понятійний зміст знань, містять інформацію високого рівня абстрактності й узагальненості. Розуміння таких текстів передбачає здійснення складної системи розумових операцій, які не завжди під силу молодшим підліткам. Дослідниця вважає, що оптимальною з огляду на цю проблему є «така організація навчального матеріалу з теорії літератури у підручниках, за якої вивчення того чи іншого літературознавчого поняття прив'язується до конкретного художнього твору, на прикладі якого не лише найбільш яскраво розкривається сутність певного поняття, а й оперування цим поняттям допомагає повніше зрозуміти ідейно-художній зміст твору» [6, с. 389].

У процесі формування теоретико-літературної компетенції учнів середньої ланки необхідно враховувати дослідження, що стосуються принципів добору, структурування і презентації навчального матеріалу (Д. Зуєв, В. Краєвський, В. Беспалько, Л. Занков, Н. Тализіна, О. Сохор, Л. Добраєв, Я. Кодлюк, М. Бурда та ін.). Особливо актуальною є думка про те, що, визначаючи сценарій навчального процесу, потрібно пропонувати не лише зміст, а й методи, прийоми навчання (М. Скаткін, А. Хуторський).

Літературний матеріал, який вивчають у школі, містить теоретико-літературний складник. Теоретико-літературні поняття слід з'ясувати з середини тексту, поступово деталізувати їх, застосовуючи науковий інструментарій для літературознавчого аналізу, систематизуючи, спонукаючи учнів втілювати теоретичні знання в образи під час власного творчого писання.

Теорія літератури у змісті шкільної літературної освіти дає школяреві можливість для літературознавчого аналізу художнього тексту, освоєння його ідейно-тематичної основи і мистецької форми. Шкільна програма передбачає засвоєння учнями певного обсягу теоретико-літературних понять – категорій літературознавства, які називають явища художньої літератури.

Теоретичні поняття у шкільному курсі літератури пов'язані з певним текстом, значення яких учні опановують під час розгляду твору. У програмі дібрано найближчі до мистецької специфіки кожного твору поняття, придатні до розуміння школярами певного віку.

Опанування учнями системи теоретико-літературних понять забезпечує їм теоретичну основу розуміння письменства як виду мистецтва та науковий інструментарій для аналізу художнього тексту, допомагає сформувати читацьку культуру.

Метою пропонованої статті є визначення змісту і методів формування теоретико-літературної компетенції учнів середніх класів з позицій компетентнісного підходу.

Основними завданнями літератури як базової навчальної дисципліни в основній школі є:

- розвиток емоційного сприйняття художнього тексту, образного і аналітичного мислення, творчої уяви, читацької культури; формування початкових уявлень про специфіку літератури серед інших мистецтв, потреби в самостійному читанні художніх творів;
- розвиток усного та писемного мовлення учнів;
- освоєння текстів художніх творів, основних історико-літературних відомостей і теоретико-літературних понять;
- оволодіння вміннями читання та аналізу художніх творів із залученням базових літературознавчих понять і необхідних відомостей з історії літератури;
- грамотне використання української літературної мови при створенні власних усних і письмових висловлювань.

У 5-6 класах формуються уявлення про специфіку літератури як мистецтва слова, розвиток вміння усвідомленого читання, здатності спілкування з художнім світом творів різних жанрів.

У відборі текстів враховуються вікові особливості учнів, інтерес яких в основному зосереджений на сюжеті і героях твору. Теоретико-літературні поняття пов'язані з аналізом внутрішньої структури художнього твору, в яку входять:

- автор, тема, герой художнього твору;
- епітет, метафора, уособлення, порівняння, гіпербола, літота;
- сюжет і композиція;
- пейзаж, портрет, інтер'єр.

У цей період продовжується робота з удосконалення навички усвідомленого, правильного, швидкого і виразного читання, розвитку сприйняття літературного тексту, формування умінь читацької діяльності, виховання інтересу до читання та книги, потреби в спілкуванні зі світом художньої літератури.

Основу змісту літератури як навчального предмета складають читання і текстуальне вивчення художніх творів, що складають золотий фонд української класики. Теоретико-літературні поняття запропоновані в чинній програмі у вигляді самостійної рубрики або включені в анотацію.

Механізм формування ключових предметних компетенцій передбачає такі види діяльності з освоєння змісту художніх творів і теоретико-літературних понять:

- усвідомлене, творче читання художніх творів різних жанрів; виразне читання художнього тексту;
- різні види переказу (докладний, стислий, вибірковий, з елементами коментаря, з творчим завданням);
- відповіді на питання, що розкривають знання і розуміння тексту твору;
- складання планів і написання творчих робіт за літературними творами і на основі життєвих вражень;
- цілеспрямований пошук інформації на основі знання її джерел та вміння працювати з ними.

Вивчення теорії літератури в школі передбачає активний, діяльнісний режим: поза аналізом художнього твору теоретичні знання не мають функціонального значення і залишаються «застиглими» в своїх малозрозумілих для школярів формулюваннях.

Роздуми над текстом художнього твору, в процес якого органічно, «зсередини», узгоджено з логікою аналізу, включено питання вчителя, пов'язані з осмисленням окремих компонентів теоретичного знання, – основа методики формування теоретико-літературних понять. Спрямованість процесу освоєння теоретичного знання: від аналізу конкретного літературного явища – до його осмислення і виходу на теоретичне узагальнення, від роботи з окремим літературним твором – до виявлення істотного, повторюваного в ряді творів. Засвоєне теоретичне знання не повинно залишатися надалі «річчю в собі»: його необхідно не лише «розпаковувати» в процесі аналізу нових літературних творів, а й збагачувати, доповнювати новими смисловими нюансами. Таким чином, з одного боку, теоретико-літературне поняття стає інструментом для аналізу нових художніх текстів, з іншого – саме постійно доповнюється, уточнюється, збагачується, хоча його «ядро» залишається незмінним, оскільки літературознавча наука, як і всяка інша, оперує строгим понятійним апаратом.

Засвоєння на уроках теорії літератури має важливе освітньо-виховне значення. Ця робота сприяє поглибленню сприйняття літературних творів, формує навички самостійного аналізу тексту, активізує розумову діяльність, виховує естетичний смак. Для цього необхідні дві умови:

- 1) систематичне вивчення, поглиблення і розширення теоретико-літературних понять;
- 2) усвідомлення вчителями та учнями необхідності оволодіння теоретико-літературними поняттями для успішного вивчення літератури.

Освоєння теоретико-літературних понять – одне з найскладніших питань у методиці викладання літератури в школі. Методисти поділяють теоретико-літературні поняття на кілька груп:

- 1) зображально-виражальні засоби мови художнього твору;
- 2) тема, ідея, композиція та її складові елементи, прийоми характеристики літературного персонажа;
- 3) роди і жанри художньої літератури;
- 4) проблеми віршування.

Така класифікація відносна, оскільки існує систематичний зв'язок між теоретичними поняттями. У середніх класах до перших двох груп теоретичних понять можна звертатися практично на кожному уроці.

Формування в учнів основної школи читацької компетентності, кінцевою метою якої є діалог «автор-читач», передбачає серед інших умінь користуватися основними теоретико-літературними поняттями. Адже для того, щоб діалог відбувся, письменник і читач повинні говорити однією мовою, якій школяра треба навчати на уроках літератури, вчити осягати різницю між світом художнього тексту і світом реальним, мистецтвом і життям, вчити бачити «штучність» літератури, художню умовність. Лише в процесі такого спілкування, освоюючи мову мистецтва, учень відтворює авторську модель світу, втілену в художньому образі. Саме відтворює, а не засвоює: адже на відміну від ідеї, образ світу засвоїти можна. Художній текст дає можливість поглянути на світ очима іншого, дає можливість «проходження не пройдених доріг». У процесі таким чином організованого спілкування з художнім текстом учень співвідносить образ світу, відображений у літературі, зі своїм образом світу і висловлює до нього своє ставлення, тобто створює свою інтерпретацію прочитаного, осмислює художній твір як особисто значущу цінність.

Список використаних джерел

1. Андреев А. Знания или компетенции? / А. Андреев // Высш. образование в России : науч.-пед. журн. - 2005. - №2. - С. 3-11.
2. Гудзик И.Ф. Компетентностно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах. – Черновцы: Букрек, 2007.
3. Зимняя И.А. Компетентный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И. А. Зимняя // Высш. образование сегодня: реформы, нововведения, опыт: журнал. - 2006. - №8. - С. 20-26.
4. Колесов, В.П. О классификации компетенций / В.П. Колесов // Высш. образование сегодня : Реформы, нововведения, опыт : журнал. - 2006. - №2. С. 20-22.
5. Сімакова Л.А. Компетентнісний підхід до створення інтегрованих підручників з літератури для 5-6 класів // Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць. – Київ, 2010. Вип.11. – 786с. – С. 345 – 351.
6. Снегірьова В.В. Компетентнісний підхід до конструювання навчальних текстів підручників з літератури для 5 – 6 класів // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. – Київ, 2011. – Вип.11. – 800с. – С. 389 – 395.
7. Ярулов, А.А. Познавательная компетентность школьников / А.А. Ярулов // Школ. технологии : науч.-практ. журн. школ. технолога (завуча). – 2004. - №2. – С. 43-84.
8. <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita/23-diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/4324>.

The paper considers the problem of content and methods of formation of the literary-theoretical competence of middle school students in terms of competence-based approach.

Key words: *competence, competency, reading competence, theoretical and literary competence, literary text, literary-theoretical concepts.*